

مدرسه چهارباغ

بقلم آقای جواد مجد زاده صها

۱

گراניהا ترین مجموعه کاملی که از هنرهای زیبای دوره صفوی بیادگار مانده و آخرین اثر نفیسی که بدست پادشاهان این دودمان در شهر تاریخی اصفهان ایجاد شده مدرسه چهارباغ یا مدرسه سلطانی است که به مدرسه مادرشاه نیز مشهور است و متأسفانه وجه تسمیه اخیر تا کنون بر نگارنده مجهول مانده و شاید بعلم مجاورت مدرسه با کاروانسرای است که جزو موقوفات مدرسه و بوسیله مادر شاه سلطان حسین ساخته شده - بهر حال چون این مجموعه گراניהا در نظر عشاق صنعت و شیفتهگان هنرهای زیبا بی اندازه جالب دقت و دلرباست نگارنده میکوشم که نتیجه مطالعات خویش را درباره آن با خود داری از ذکر نکات فنی و نقل نظریات و اقوال دیگران طنی این مقاله بعرض خوانندگان گرامی برسانم و تا حدیکه صفحات ذیقیمت مجله مهر اجازه میدهد بتوصیف آن پردازم :

مدرسه سلطانی در ضلع شرقی خیابان چهارباغ بطول ۹۰ متر از شمال بجنوب قرار گرفته و این خیابان که در یکصدسال پیش از بنای مدرسه بدست شاه عباس بزرگ ایجاد شده خود داستان جداگانه ای دارد که تاریخچه و خصوصیات آنرا طی مقاله دیگری شرح خواهم داد .

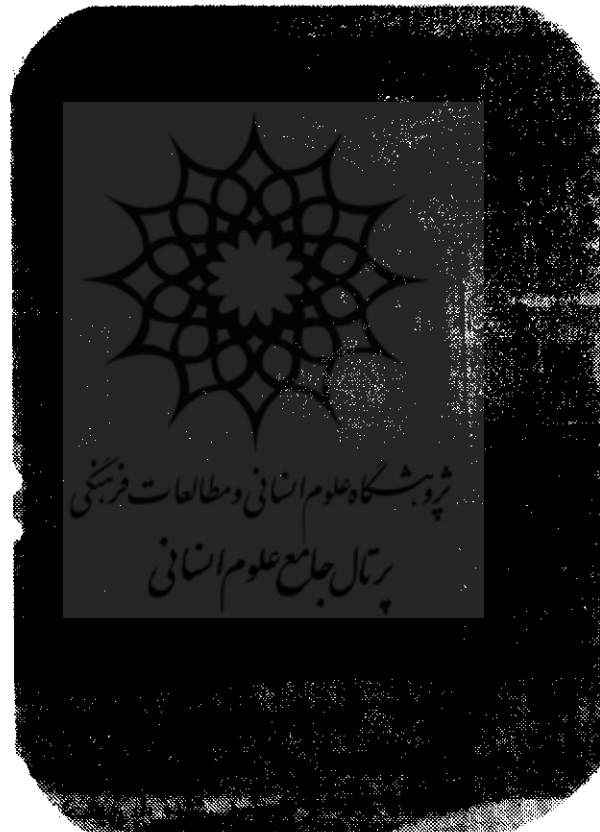
نمای خارجی مدرسه که مشرف بخیابان است دارای یک سر در مجلل و هفده دهانه ایوان دو طبقه میباشد که پشت هر یک از ایوانهای بالا حجره است و درها و پنجره های مشبک آلت کاری حجرات مزبوره را با ایوانها مربوط میسازند .

بالای ایوانهای پائین را لچکی های کاشی معرق زمینه لاجوردی و ایوانهای بالا را لچکی های کاشی گره سازی فوق العاده ظریف و زیبایی زینت میدهد - جلوی هر یک از ایوانهای بالا نیز دست انداز هایی از کاشی نصب کرده اند که هفت تا جنوبی معرق و قدیمی و بقیه گره سازی جدید است کف ایوانهای پائین و از ارتفاع ۷۰ سانتی - متر از سنگ سیاه ساخته شده و داخل ایوانها و روی ستون ها را با آجر تراش پوشانیده اند .

سر در اصلی مدرسه میان دو جسر بلند که بهنای هر کدام چهار متر است قرار گرفته روی این جرزها سابقاً کاشی معرق زمینه لاجوردی داشته ولی پانزده سال

پیش که بغیال تعمیر آنها افتاده اند چون صنعت معرق سازی معمول نبوده باقیمانده کاشی های قدیمی را بر داشته و بجای آنها نوعی از کاشی معروف بگره سازی نصب کرده اند. در این قسمت فقط دولچکی کاشی فیروزه ای از تزیینات قدیم باقی است. و چهار بیت ذیل را بخط نستعلیق با کاشی سفید بر زمینه لاجوردی معرق نگاشته و در هشت لوحه مستطیل روی جررها نصب کرده اند:

احمد که شه سریر لولاک آمد	جانبست کز آرایش تن پاک آمد
یک معرف ز مجموعه عز و شرفش	لولاک اما خلقت الافلاک آمد
در پای سپهر کافتابست کفشش	نیود چو علی گوهری اندر سدفش
خورشید گهی بدر شود گامهلال	گر عکس دهد بماه در نجفش

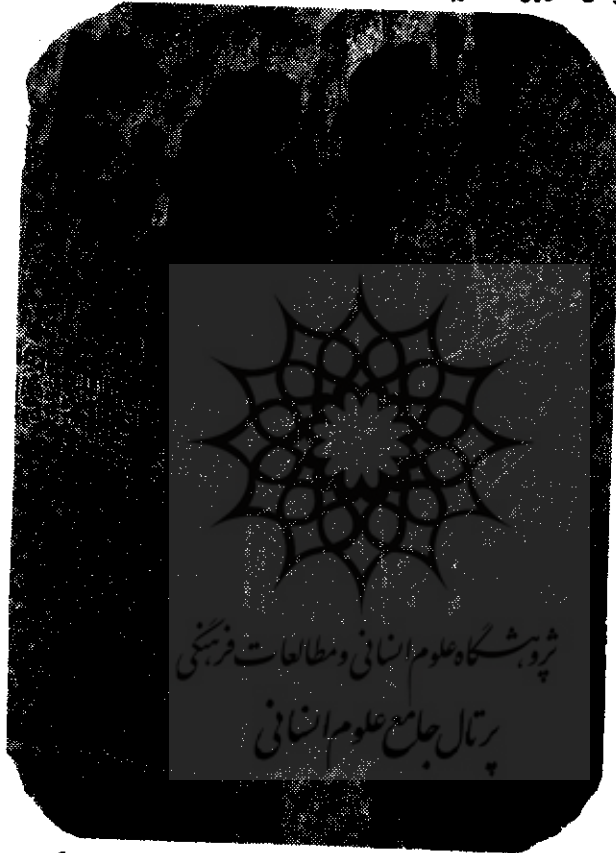

نمای خارجی سردر مدرسه چهارباغ

لچکی بزرگ بالای سردر نیز بکلی تازه ساز است و بالاتر از آن کتیبه ایست بخط ثلث سفید بر زمینه لاجوردی که از روی کتیبه قدیمی ساخته شده و مؤرخ بسال ۱۳۳۵ هجری است.

دوردهانه سردر را کاشی پیچ فیروزه فامی که بر روی دو پایه مرمر حجاری شده بسیار زیبا قرار گرفته احاطه نموده بهنای دهانه سردر هفت متر است و طرفین آن دو سکوی مرمر بهنای $۱/۵۰$ و طول $۳/۳۸$ و ارتفاع $۰/۷۳$ متر ساخته و روی هر سکوی یک پارچه سنگ مرمر سفید انداخته اند.

ازاره سردربالای سکوها با ارتفاع $۲/۳۰$ متر با سنگهای مرمر یکپارچه پوشیده شده و بالاتر از آن تازی کتیبه خط چهار لویه کاشی معرق زمینه لاجوردی قرار دارد

گوشه‌ای از سردر مدرسه چهارباغ و کتیبه آن

کتیبه سردر بخط ثلث سفید بر زمینه کاشی معرق لاجوردی بشرح ذیل است (متن صحیح این کتیبه برای نخستین بار منتشر میشود) سمت راست:

بسم الله الرحمن الرحيم امری بناه هذه المدرسة الرفیعة سید سلاطین الافاق وارث الملك بالاحسان تمامة اعتنا . . . وسط:

باجداده الاطیاب تراب باب ابیه ابی تراب السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان (ابوالمظفر شاه سلطان حسین الصفوی الموسوی الحسینی بهادر خان) لازالت

جبهه الجبایرة معفرة بتراب بابه وشفاه القیاصرة مشرفة من تلثیم اعلى جنباه ولما . . . سمت چپ: صرف فیها خالص ماله بخلوص باله اهدى ثوابها الى مناخج آماله المعصومین صلوات الله علیهم اجمعین کتبه عبدالرحیم الجزایری فی ۱۱۲۲ . قسمت بین الهلالین بخط زرد نوشته شده .

فاصله میان کتیبه خط و مقرنس کاریهای داخلی سردر را سوسن های کاشی معرق با نقوش بسیار دلپسند زینت داده اند — روی سوسن وسط تصویر طاموسی است که بالای آن جمله «انا مدینة العلم وعلی بابها» را باخط خوش نستعلیق نگاشته اند .

قطار بندیها و مقرنس کاریها و طاسها و شمشه های داخل سردر نیز از بهترین و ظریفترین کاشی های معرق زمینه لاجوردی و حمیل های طلائی رنگ پوشیده شده و این دو بیت را در چهار لوحه بخط خوب نستعلیق با کاشی سفید بر زمینه مشکی زیر طاسها نگاشته اند .

دانی زچ این چرخ کهن میگردد نه بهر تو و نه بهر من میگردد
در گردش او چون علی آمد بوجود می بالدو گردد خو بشتن میگردد

در اصلی مدرسه از چوب ضخیم ساخته شده و روکش نقره مذهبی دارد که از لحاظ زرگری و نقاشی و قلمزنی بی نظیر و شایان توجه بسیار است . روی لنگه سمت راست جملات ذیل باخط نسخ بطور برجسته میان دو تراج نقره کنده شده — بالا : بسم الله الرحمن الرحیم پائین : قال النبی صل الله علیه و آله — وروی لنگه سمت چپ — بالا : انا فتحنا لك فتحاً مبینا — پائین : انا مدینة العلم وعلی بابها .

متأسفانه بر اثر بی مبالائی متصدیان سابق دو قطعه از نقره های لنگه دست چپ و یک قطعه از لنگه سمت راست را کنده اند که باید تعمیر شود — در اطراف لنگه سمت راست بخط خوش نستعلیق اشعار ذیل روی نقره بطور برجسته نوشته شده :

خدیو کشور دین کلب آستان علی گل محمدی گلشن مدینه علم
ابوالمظفر سلطان حسین شاه کرو شکسته خاره چهل است از آبگینه علم
شهی که طینت صافش برنک در نجف نسب رسانده بخاک در مدینه علم
بناخدای آن سایه خدا باشد ز موج خیز خطر در امان سفینه علم
نبی مدینه علم وعلی بود در او شه است بنده خاص در مدینه علم
عیان معیت آن قبله گاه در دلها برنک نورز مشکوة آبگینه قلم
بیاد بانی لطف سحاب مرحمتش بروی آب کهر میرود سفینه علم
بحفظ مملکت دین ز فیض بزدان ساخت برای لشکر ملک دعا خزینه علم
اطراف لنگه سمت چپ :

بنای مدرسه کرد همتش که شوند در آن قرینه هم اهل بی قرینه علم
نجات از خطر آب داد کشتی نوح ز هاند از ضرر آتش این سفینه علم
دو عادل است بی خرق و التیام سپهر بگاہ بست و گشاد این در مدینه علم
اگر دو مصرع موزون بود درش چه عجب که شاه بیت بلندی است از سفینه علم

جو واشود در این شهر بی قرینه علم
 کمال سعی نمود اینک شد کمینه علم
 چراغ فضل فروزد در آ بکینه علم
 کشاد حق بصفاهان در مدینه علم

بود قرینه شق القمر بلا تشبیه
 خجسته که بسر کاریش موفق گشت
 بسان کوکب رخشنده خادمش هر شام
 نکاشت ککک بدیع از برای تاریخش

در سیمین مدرسه چهار باغ

کاتب الحروف محمد صالح غفر ذنوبه ...

روی: دماغه لنگه بر لوحه ای از نقره که قسمت چپ آن از میان رفته عبارات ذیل

خوانده میشود:

حسب الامرا... بسر کاری مقرب الخا... زرگری و نقاشی و مطالع و منبت و منیله و

قد... عبد اللطیف التبریز...

طرفین دو دستون مرمر و بالای آن تخته سنگ مرمر یکپارچه ایست که میان آنها

دری جدید نصب کرده و در حقیقت حفاظی برای در قدیم قرار داده اند - این در بدستور

مرحوم سید العزاقین بسال ۱۳۴۷ ساخته شده است. دیوارهای دالان و زیر طاق آن از زرده

های کاشی زرد رنگ و قطعات کاشی گره سازی پوشیده شده و بر پیشانی دیوار شرقی لوحه بزرگی از کاشی خشت لاچوردی نصب کرده و روی آن این عبارت را بخط ثلث سفید نگاشته اند:
قال رسول الله صلى الله عليه وآله انا مدينة العلم وعلي بابها علي نقى الامامى ۱۱۱۹
اطراف این لوحه عباراتی بخط ریز تر در نعت ائمه خوانده میشود.

دور دالان کتیبه کاشی خشتی است و بخط خوش نستعلیق اشعار ذیل را نوشته اند:

شاه پیمبر خصال و نقده شیر ذو الجلال
شعله کافر گداز و رشعه مؤمن نواز
اورث تخت سلیمان خسرو گیتی ستان
آنکه از تیغ کجش شد راست کار عالی
شدمقرر تا غلام او خازنش آقا کمال
سازد این عالی بنا را پایه از اقبال شاه

آفتاب اوج دولت ظل رب المشرقین
سرور انرا سرفراز و سلطنت رازیبوزین
پادشاه شیعیان جان جهان سلطان حسین
آنکه از خلق و کرم بگرفت خدمش قربین
کز کمال عقل و دانش عقل و دانش راست عین
کز علم و ایشانش گذارد پا بفرق فرقدین

گنبد و ایوان جنوبی مدرسه چهار باغ

ساخت عالی مسجدی و مدرسی از لطف حق
هرستونش ز اعتقاد راست همدوش فلک
زبان چون اتمام حسب الامر اعلی این بنا
فکر افهم خواست تاریخی که باشد از شرف
از بی اتمام این عالی بنا از شوق گفت
میان دو مصراع بیت ششم جمله « کتبه محمد صالح » وزیر مصراع آخر عدد ۱۱۱۹
نوشته شده است.

زان سبب شد بهره یاب آرزوی نشأتین
از دوسو گلدسته هادست دعا را ساعدین
گفت رضوانش بحسرت این جنت انت این
قابل عرض جناب کامیاب نشأتین
مدرس کلب علی و شاه دین سلطان حسین